

PROPAD CARISTIČNEGA IMPERIJA IN ZSSR

Rusko vprašanje in imperialna preobsežnost**

Uvod

Ruska država je v tem stoletju propadla dvakrat. V 1917. letu je ruski imperij propadel, ko je bojeval in izgubil zunanjo vojno. Sovjetska zveza je razpadla v letu 1991 v mirnem času, nekaj desetletij potem, ko je zmagala v največji vojni v dolgi ruski zgodovini vojn. Prva država je razpadla, preden so komunisti osvojili oblast; druga pa, ko je bila pod komunistično vladavino.

Številna dela so bila že napisana - in še več jih bo napisanih - o vzrokih za propad oziroma razpad obeh, ruskega imperija in ZSSR¹. Naša naloga tu je mnogo skromnejša, osredotoča se na določene posebne "činitelje" ("okolščine", "pogoje"), ki so bistveno prispevali k tem dogodkom, vendar brez zatrjevanja, da so to zadostni ali nujni "vzroki" tega, kar se je že zgodilo.

V nasprotju z imperiji sodobnih časov, ki so propadli, medtem ko so se njihove bivše metropole postopoma spremenile v "normalne" narode in nacionalne države, sta caristični in potem sovjetski imperij razpadla, preden sta se razvila moderen ruski narod in ruska nacionalna država.

Kot glavni činitelj imperialnega kolapsa leta 1917 in sovjetskega razpada 1991 se je potrdil prav konflikt med imperialno državo in nastajajočim ruskim narodom ali "družbo". V obeh primerih je "Rusija" prispevala k propadu "imperija". To nas pelje k sklepu, da oba imperija nista uspela rešiti "ruskega vprašanja" - prav verjetno njunega najpomembnejšega narodnega vprašanja. Drugi glavni činitelj pri padcu obeh, ruskega in sovjetskega imperija je bila njuna preobsežnost. Svojo nadvlado sta vzpostavila nad narodi in ozemlji, ki so odklonili priznanje Rusije in/ali ZSSR kot višje civilizacije, boljše oblike gospodarstva in oblasti, kvalitet, ki jih nek imperij mora imeti, če naj njegova vladavina ne temelji samo na prisili. Za vzpostavitev prevlade nad njimi je bilo v odsotnosti takšnega priznanja potrebno nesorazmerno zanašanje na nasilje, to pa je rusko vladavino v "Evropi" napravilo za težko breme za rusko ljudstvo, kar je še nadalje prispevalo k odtujitvi Rusov ali "njihove" države. To so bile dodatne ovire za oblikovanje modernega ruskega na-

* Dr. Roman Szporluk, profesor na Harvard University.

** Članek je objavljen v delu *The End of Empire? The Transformation of the USSR in Comparative Perspective* (Karen Dawisha and Bruce Parrott (ured.), Armonk, New York).

¹ Med zgodnjimi poskusi izoblikovanja vrstnega reda takšnih prihodnjih proučevanj glej Alexander Dallin, "Causes of the Collapse of the USSR", *Post-Soviet Affairs*, let. 8, št. 4 (oktober-december 1992), str. 279-302. Za primerjalne pristope k študiju imperialnega propada in vzpona narodov glej eseje: Richard L. Rudolph, Alexander J. Motyl, William O. McCagg, Jr., Miroslav Hroch in John-Paul Himka, v Richard L. Rudolph and David F. Goods, eds., *Nationalism and Empire. The Habsburg Empire and the Soviet Union* (New York: St. Martin's Press, 1992), str. 3-93.

roda. Tako je vključitev neruskih ljudstev pod imperialno/sovjetsko vladavino negativno vplivala na pogoje, v katerih so živeli Rusi. Poklicani in prisiljeni s strani svojih vladarjev, tako carističnih kot komunističnih, da služijo "velikemu idealu imperija, so Rusi spoznali, da je zanje zelo težko izoblikovati politično istovetnost, ki bi bila različna od in neodvisna od imperija.

Zaradi tega posebnega vidika je zgodovinski opis v tem eseju močno selektiven pri omenjanju dejstev in problemov. Zanimajo nas tisti elementi preteklih izkušenj, ki so lahko uporaben vodič za identifikacijo bodočih teženj, iz katerih se je mogoče tudi nekaj naučiti. Heglova znana domislica, da je "edina lekcija iz zgodovine, da se ljudje nič ne naučijo iz zgodovine", je običajno citirana izven konteksta: Hegel ni rekel, da se ni mogoče ničesar več naučiti iz zgodovine, problem je bil v tem, pravi, da ljudje niso vedeli, kako najti globlji pomen (smisel) za konkretnimi dogodki.²

Kaj je imperij?

Kaj razmeroma z imperijem? Obstajajo številne uporabne opredelitve in mi ne nameravamo predlagati kakšne nove. Namesto tega si bomo pomagali z nekaterimi opisi imperija drugih avtorjev, ki se zdijo uporabni za naše proučevanje. Tako Ghita Ionescu pozna "tri temeljne elemente" v določenem imperiju: 1) "močan politični center, navdihnjen z zgodovinskim poslanstvom razširitve", 2) versko ali ideološko nasilje" in 3) "občutek končnega smisla" v njegovi eliti (Ghita Ionescu 1965, 7).

Za Dominica Lievena "mora biti nek imperij velika sila", vendar pa mora "igrati glavno vlogo tudi pri oblikovanju vrednot in kulture nekega zgodovinskega obdobja". "Biti velika sila, to ima posledice tako glede virov, ideologij, ekspanzionističnih poskusov in kulturnih stilov, ki so v zgodovinskem okviru implicitno prisotni v zamisli imperija (Lieven 1995, 607-36)."

Končno, Istvan Hont vidiki nek imperij kot "vrsto teritorialnega državnega sistema, v okviru katerega se celotno prebivalstvo ali narodi (tudi če bi lahko zadržali videz, da so prebivalci posebnega in ločenega ozemlja) obravnavajo ali kot višji (boljši) ali nižji (slabši) od drugih". Hont se strinja z Michaelom W. Doyleom, da "je imperij ... odnos, formalni ali neformalni, v katerem ena država nadzira učinkovito politično suverenost druge politične družbe. To lahko doseže s silo, političnim sodelovanjem, gospodarsko, družbeno ali kulturno odvisnostjo (Hont 1995, 172)."

Tako lahko z upoštevanjem teh avtorjev sklepamo, da je za označbo neke politične skupnosti kot imperija potrebna velika moč (sila) in ustrezno mednarodno priznanje; da se razprostira na obširnem ozemlju in vključuje različna ljudstva z različnimi pravnimi in upravnimi sistemi; da je obdarjena z občutkom ideološkega

² Za jasen in točen oris pomembne zgodovine glej "The Legacies of History" v Karen Dawisha and Bruce Parrott, *Russia and the New States of Eurasia: The Politics of Upheaval* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1994), str. 23-56.

ali verskega poslanstva, ki presega pojmovanja politike moči (oblasti); in da je vodilna na področju kulture.

Caristični imperij

Rusija se je sama začela označevati za imperij šele 1721. leta, vendar pa je dejansko postala imperij veliko prej, kot je Peter I preimenoval svojo državo. Petrov prevzem zahodnega naziva (v tem času je bila v Evropi še ena druga politična skupnost v istem razredu, tj. "Sveto rimsko cesarstvo", v katerem so vladali Habsburgi) je pravilno povezan z njegovo - in rusko - usmeritvijo k in poistovetenju z "Evropo".

Imperij na Vzhodu

Toda že dolgo pred temi spremembami v imenih je Moskovijska (Rusija) že postala imperij. Ključni dogodek v tem procesu se je zgodil v času vladavine Ivana Groznega in sicer t.i. "osvojitev Kazana". Andreas Kappeler temu upravičeno posveča posebno poglavje z naslovom "Zbiranje ozemelj Zlate Horde od 16. do 18. stoletja" v svoji obravnavi vzpona ruskega imperija (Kappeler 1992, 24-56).

Zaradi tega so moskovski Rusi in volški Tataři ter drugi vzhodnjaki, predvsem turška in islamska ljudstva, živeli v okviru ene pravosodne oblasti. Moskovska elita je dosegla modus vivendi z elitami vzhodnih ljudstev, s katerimi so se njihovi predniki spoznali v času t.i. mongolske vladavine nad moskovsko Rusijo. Richard Pope je opozoril, da so bili Rusi uspešni pri asimiliranju teh (vzhodnih) ljudstev, katerih plemstvo ni uživalo enakih privilegijev, kot so jih imeli njihovi ruski dvojniki, vendar so bili Rusi "popolnoma neuspešni" v zahodnih provincah, kjer je bilo lokalno plemstvo tradicionalno v boljšem položaju (Pipes 1975, 2). Pod Moskvo so ruske in tatarske elite vzpostavile kooperativne odnose in nadaljnja moskovska razširitev na vzhod je bila olajšana s to moskovsko-tatarsko kohabitacijo (Keenan 1967, 548-58). Moskovljani, ljudstva ob Volgi in ljudstva oddaljenega Vzhoda so živeli skupaj v politični skupnosti, za katero zamisli, vzete iz zahodnoevropskih izkušenj, niso bile uporabne: moskovski "vzhodni imperij" je nastal še pred obdobjem modernih narodov in nacionalizma ter na področju, kjer so bile zahodne ideje, če so bile sploh poznane, dostopne samo preko Moskve.

Imperij na Zahodu

Stvari so bile popolnoma drugačne na ruskem zahodnem področju. Moskovska država se je prav tako razširila na Zahod pred Petrovo vladavino, v 15. in 16. stoletju, z osvojitvijo Novgoroda in delov Velikega vojvodstva Litvanije, ogromne politične skupnosti, ki se je razprostirala na ozemlju, ki ga danes poznamo kot Belorusijo, Ukrajino in zahodna področja Rusije. Te zahodne pridobitve so prinesle področja, ki so bila prej izpostavljena zahodnim vplivom, pod mo-

skovsko okrilje, vendar pa niso bila dovolj močna za protiutež vzhodnemu značaju ruske države. Prva "vesternizacija" Moskve se je zgodila v 17. stoletju, ko je car vzpostavil svojo vrhovno, neomejeno oblast nad deli Ukrajine pod bivšo poljsko vladavino tudi vzhodno od Dnjepra in prav tako nad mestom Kijev. Posledica je bila v preobrazbi ruske kulture pod vplivom vključitve Ukrajincev ali "Zahodnih Rusov" (vključno z Belorusi), kar je nekatere ruske znanstvenike spodbudilo k povezovanju pojava moderne Rusije s to "ukranizacijo" Moskovije v 17. in 18. stoletju (Trubetskoy 1991, 244-67).

Naslednji veliki korak k evropeizaciji Rusije se je zgodil v času Petra Velikega. Poleg tega je ob številnih spremembah v kulturi, upravi in vojski Peter Veliki osvojil tudi nova ozemlja od Švedov, vključno s področjem, kjer je bil zgrajen Saintpetersburg, ruska nova prestolnica, in prav tako baltiške province, današnji Estonija in Latvija. V razdelitvi Poljske v poznem 18. stoletju je Katarina II dodala še večino poljske Ukrajine (razen Galicije) in vso današnjo Belorusijo in Litvanijo. Končno je leta 1815 pod Aleksandrom I Rusija zavzela celo osrednjo poljsko deželo z Varšavo, Lublinom, Kielcem in Kaliszom, ki je postala znana kot "kongresno kraljestvo". Nekaj prej leta 1809. je Rusija osvojila še Finsko od Švedov in tako dodala protestantsko deželo k pretežno protestantskima Estoniji in Latviji in baltiskim Nemcem, ki so bili pod Rusijo že od Petrovih časov. Tako je razen pravoslavcev in muslimanov (Rusija je dobila mnoge od teh na Krimu in drugih bivših turških posestvih) ta na novo razširjena Rusija vključevala že milijone Židov, katoličanov (vključno s katoličani z uniatskimi obredi) in protestantov.

Tovrstna imperialna razširitev "Evropo" ni imela podobnosti v evropski izkušnji. Zahodnoevropski imperiji so se razširili v prekomorskih deželah, medtem ko je Rusija v skladu z vzhodnimi osvojitvami vzpostavila svojo vladavino nad ozemlji in ljudstvi, ki so bila bolj "evropska" kot sama Rusija. S tega vidika je bila habsburška razširitev na Balkan in dele Poljske (1772, 1795) drugačna, ker je bil Dunaj bolj "zahodnjaški" kot katera koli od njenih novih pridobitev. Ne smemo pozabiti, da so moderni zahodni narodi zgrajeni z osvojitvami. Toda te osvojitve so se zgodile dolgo pred obdobjem nacionalizma in ta činitelj je na koncu omogočil Bretoncem, Burgundcem in Provansalcem, da so priznali prvenstvo Pariza in v danem primeru postali "Francozi". Kot so kmalu spoznali Rusi, se je izkazalo za mnogo težje, če sploh možno, prepričati nove evropske podanike Saintpetersburga, da bi morali postati Rusi. Kakor koli so že bili Vzhodni Evropejci lahko v primerjavi z Britanci, Francozi ali Nemci zaostali, pa so bili, ali pa so vsaj mislili, da so, "naprednejši" kot njihovi ruski gospodarji. Ko so se pojavile nove ideje o narodnosti, so ti novi podaniki videli sebe vse bolj kot Poljake (v stari Poljski je bilo samo plemstvo "poljsko"), Fince, Ukrajince, Litvance, Estonce in tako naprej. Če so se Rusi kaj naučili iz izkušenj Zahoda, bi morali poskušati skovati novo skupno

istovetnost s Tatari in drugimi ljudstvi, ki jim je vladala Rusija, tako kot so se povezale Anglija, Wales in Škotska pri oblikovanju skupne britanske identitete.³

Imperij v obdobju nacionalizma

Namesto da bi delovala na povezovanju ljudstev in ver, ki jih je že imela, je Rusija vstopila v obdobje nacionalizma s priključitvijo narodov, ki bi se lahko izkazali za njene neusmiljene in neukrotljive sovražnike.

V svoji vplivni knjigi o vzponu in padcu "Rusije kot večnacionalnega imperija" Andreas Kappeler pravi: "Poljsko narodno gibanje je prvo in najmočnejše spodjedlo ruski imperij. Kljubovalo ni samo oblasti, ampak tudi velikemu delu ruske družbe in vplivalo na Litvance, Beloruse in Ukrajince, ki so bili odvisni od poljskega plemstva že stoletja in je nanje vplivala poljska kultura. Poljaki so igrali še enkrat vodilno vlogo v krizi sovjetskega imperija na koncu 20. stoletja" (Kappeler 179).

Skozi 19. stoletje so Poljaki predstavljali najznamenitejši primer naroda, ki je poskušal obnoviti svojo svobodo. To je bila vrsta poljskih vstaj proti Rusiji, ki je imela vlogo glavnega zatiralca Poljske. Poljaki so ponosen narod, ki je bil oropan svoje države in ruski imperij je bil prisiljen ukvarjati se s poljskim vprašanjem v času, ko temeljna vprašanja ruskega naroda še niso bila rešena.

Skoraj hkrati sta Srednja in Vzhodna Evropa postali očarani z idejami, izvorno oblikovanimi v Nemčiji, da je narodnost kulturna skupnost, utemeljena v jeziku, ter da narodi in jeziki tvorijo sorodstvo. Znanstveniki in pisatelji med Čehi, Srbi, Rusi in drugimi narodi so odkrili, da jeziki in torej njihovi narodi tvorijo enotno "slovansko" družino. Nekateri so potegnili iz tega intelektualnega odkritja dodaten politični sklep: Slovani bi morali biti združeni, tam bi morala biti "slovanska solidarnost", če že ne enotna slovanska država. Toda obstajale so težave, ko naj bi prišlo do uresničitve te ideje, kot poudarja František Graus: "Edina neodvisna slovanska država, Rusija, je bila najbolj zaostalo področje v Evropi, kjer je tlačanstvo obstajalo vse do 1861. leta in kjer nearistokratsko prebivalstvo ni imelo nikakršnih privilegijev." Čehi so se sami upravičeno čutili veliko naprednejše od Rusov, za katere je biti Slovan pomenilo postati Rus, toda "največji problem ... so predstavljali Poljaki", ki so trpeli pod zatiranjem svojih somišljenikov Rusov (Graus 1970, 26)

Rusi so čutili, da morajo legitimirati svojo prisotnost v Evropi v skladu z novimi idejami o narodnosti, ki je nastala v Evropi. Začeli so pisati zgodovino imperija in njegovih predhodnikov kot rusko *narodnostno* zgodovino. Kappeler trdi, da so

³ Linda Colley, *Britons: Forging the Nation, 1707-1837* (New Haven: Yale University Press, 1992), str. 6: "Velika Britanija se ni pojavila na način 'mešanja' različnih regionalnih ali starih narodnih kultur, ki so obstajale znotraj njenih meja ... Britanskost je bila postavljena nad vrsto notranjih razlik kot odgovor na stike z ostalimi in predvsem kot odgovor na konflikte z drugimi." To kar združuje Angleže, Škote in Valizane je torej njihova skupna sovražnost do katoličanstva, toda to je tudi obdržalo Irce izven britanske nacije. Pri tem ne bi smeli a priori predpostavljati, da je v Rusiji ločenost med pravoslavci in muslimani onemogočila njihov skupen boj proti skupnemu "drugemu": v bistvu so se ruski muslimani v mnogih primerih borili skupaj s pravoslavnimi Rusi proti katoliškimi in protestantskim silam. Toda to je nekaj, kar so Rusi kasneje hoteli pozabiti. (Glej opombo 55.)

Rusi na svoji poti, da bi postali - in bili sprejeti kot - "Evropejci", izoblikovali svojo zgodovino (in ponovno opredelili svoje odnose z Vzhodom) s pomočjo zamisli, ki imajo svoj izvor na Zahodu. Njihovi zgodovinarji iz 19. stoletja so naučili Ruse, da so gledali na imperij kot na nacionalno državo Rusov in nova filologija in etnografija sta opredelili Ruse kot Slovane in pravoslavce. V delih velikih ruskih zgodovinarjev iz 19. stoletja je "zgodovina večnarodnega ruskega imperija postala ruska zgodovina" (Kappeler 9-18). To je hkrati pomenilo preganjanje neetničnih Rusov, od katerih so mnogi živeli z Rusi v eni državi že stoletja, kot "nedomordcev", ali tujcev, skratka kot ruskih "manjšin", če že ne odkrito kot kolonialnih ljudstev. Ta pristop je spregledal temeljne razlike, na katere je nedavno opozoril Geoffrey Hosking: "Britanija je *imela* imperij, Rusija pa *je bila* imperij in morda še vedno je." Britanski imperij, pojasnjuje Hosking, je bil oddaljen (Irska je bila izjema) in Britanci so bili zato zmožni posloviti se od njega "brez pretirane žalosti". Na drugi strani "je bil ruski imperij del domovine in "domačini so bili nerazdružljivo prepleteni z Rusi in njihovimi trgi, ulicami in šolami, kot so dejansko še vedno (Hosking 1995, 27; Bassin 1991, 1-17)."

Razumljivo, rusko poistovetenje s Slovani in ponovna opredelitev države v evropskih kategorijah sta imela dolgoročne posledice za moskovske odnose z ruskim Vzhodom. Ni pa bilo vsem takoj jasno, da je prelivanje kapitala iz Moskve v Saintpeterburg, kar je pripeljalo Rusijo bližje "Evropi", po drugi strani povzročilo, da je postal ruski domači Vzhod-Kazan in še naprej bolj tuj, bolj oddaljen. "Slovanska ideja", ki je prispevala k spodkopavanju dinastičnega načela v Habsburški monarhiji in pomagala izoblikovati kulturne in duhovne pregrade med "Slovani" in nemškimi ter romanskimi ljudstvi, je dala Rusiji občutek starejšega in najmočnejšega člana družine slovanskih narodov v Evropi, toda po drugi strani, če jo vzamemo resno, je na etničnih temeljih delegitimizirala rusko prisotnost na Vzhodu, v "Aziji".

Toda te posledice bi postale jasne šele v 20. stoletju. V zadnji polovici 18. stoletja in večini 19. stoletja so bili gradilni bloki ruske nacionalne zgodovine sestavljeni. Nova zgodovina je napravila Moskovijo (staro Rusijo) in potem saintpetersburško Rusijo za neposrednega dedišča bizantinskega imperija in preko njega stare grške kulture ter za voditelja pravoslavnega sveta.

Po mnenju Edwarda L. Keenana je "težko ugotoviti obstoj kakšnega prvotnega Moskovljana (Rusa), ki je poznal kakršno koli pomembnejšo vrednost Grkov pred drugo polovico 17. stoletja (Keenan 1994, 27)." Vendar pa je ta ideja nudila zgodovinsko podporo imperialnim ruskim sanjam o "ponovni osvojitvi" Konstantinopla, Carigrada ali "Carskega mesta" od islama.

Drug mit je povezal Moskovijo (Rusijo) s srednjeveškim Kijevom. Dejansko se moskovski Rusi niso zavedali, da predstavljajo nadaljevanje Kijeva, dokler jim tega niso povedali drugi. "Ti ljudje niso niti razmišljali o Kijevu" (Keenan 1992, 20-38). Šele potem, ko je bila Ukrajina povezana z Rusijo v 17. stoletju, je bila vzpostavljena moskovsko kijevska povezanost in projicirana v srednjeveško preteklost. Ta vez je bila ponovno zagotovljena med razdelitvijo Poljske, ko so se večina Ukrajincev in vsi Belorusi znašli v okviru Rusije: kijevski mit je služil kot protiutež poljskim zahtevam in je bil pozneje tudi vključen v zanikanje ukrajinskih zahtev po priznan-

ju za narod, ki se razlikuje od Rusov.⁴ Ne bi nas smelo presenetiti, da so Rusi ponovno ovrednotili svojo zgodovinsko izkušnjo s Tatari, medtem ko so dodali Kijev in Bizanc k svojemu rodovniku. Tatari so bili obravnavani v okviru mita o "tatarskem (ali mongolskem) jarmu". Po tem pojmovanju so srednjeveški Rusi trpeli pod tem jarmom, zato so bojevali številne vojne proti Tatarom, kar je imelo med drugim za posledico tudi osvojitvev *muslimanskega* Kazana s strani *krščanskih* Rusov.

Te ideološke konstrukcije iz 18. stoletja so postavile oder za protislovja 19. stoletja, tako dobro poznana in tako priljubljena intelektualnim zgodovinarjem Rusije. Najznamenitejša od teh je bila slovanofilsko-zahodnjaška razprava. Kakor koli globoko so se lahko njeni udeleženci razhajali glede ruskih odnosov z "Evropo", so vsi razmišljali o Rusiji v okviru, ki so ga sprejeli od te same "Evrope". Slovanofilski zagovorniki ruske posebnosti so pojmovali svojo Rusijo kot slovanško in pravoslavno, tako da niso priznali Tatarov za člane njihove skupnosti. Z drugimi besedami, njihovo razumevanje Rusije je bilo oblikovano z zahodnimi teorijami. Evrozianizem, ki naj bi zagovarjal, da Rusi in njihova vzhodna ljudstva pripadajo eni skupnosti, je bil izumljen šele po letu 1917. Medtem je bila teorija odvisnosti (kolonije) splošna ruska tegoba (Walicki 1977, 1-45).

Izgradnja ruskega imperija se je nadaljevala v dveh smereh: prvič, v zvezi z kazansko Moskvo je podvzel gibanje proti vzhodu; nekoliko kasneje, toda zlasti po pridobitvi vzhodne Ukrajine in Kijeva, se je lotil prodiranja na Zahod. Ruski vzhodni pritisk se je izkazal za uspešnejšega, navkljub verskim in kulturnim oviram, kot pritisk na Zahod, navkljub verski in kulturni privlačnosti med Rusi in njihovimi neposrednimi sosedi tam. Ruske osvojitve v 19. stoletju na Kavkazu in Srednji Aziji so bile vendarle odprto kolonialne in tako istovrstne evropskim prekomorskim kolonialnim podvigom, t.j. francoski osvojitvi Severne Afrike. V 19. stoletju so Rusi gledali na "Vzhod" z evropskimi očali, če že ne očmi.⁵

⁴ Glej npr., David Saunders, *The Ukrainian Impact on Russian Culture, 1750-1850*, (Edmonton: Canadian Institute for Ukrainian Studies, 1985), Zenon E.Kohut, *Russian Centralism and Ukrainian Autonomy: Imperial Absorption of the Hetmanate, 1760s-1830s* (Cambridge, Mass.: Ukrainian Research Institute, distr. by Harvard University Press, 1988) in Marc Raeff, "Ukraine and Imperial Russia: Intellectual and Political Encounters from the Seventeenth to the Nineteenth Century," v Peter J. Potichnyj, Marc Raeff, Jaroslaw Pelenski, Gleb N. Zekulin, eds., *Ukraine and Russia in Their Historical Encounter* (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1992), str. 69-85. Za širši pogled na poljsko-ukrajinsko-ruski trikotnik glej dve presenetljivo izvirni monografiji: Daniel Beauvois: *Le noble, le serf et le revizor: La noblesse polonaise entre le tsarisme et les masses ukrainiennes (1831-1863)* (Paris: Archives contemporaines, 1984), in *La Bataille de la terre en Ukraine, 1863-1914: les polonais et les conflits socio-ethniques* (Lille: Presses Universitaires de Lille, 1993).

⁵ To je mogoče mesto, da opozorimo, kot je ugotovil Alfred J. Rieber, da je imperialna ruska zgodovinska izkušnja vključevala v veliki meri "boj na dveh ravneh za hegemonijo nad obmejnimi deželami" - z ljudstvi, nad katerimi je vladal imperij ali poskušal vladati ter z drugimi imperiji. Glej Alfred J.Rieber, "Struggle over the Borderlands," v S. Frederick Starr, ed., *The Legacy of History* (Armonk, N.Y., London, England: M. E. Sharpe, 1994), str. 86. Ta vidik imperialne zgodovine ni v neposrednem razmerju z našim argumentom in ga ne moremo tu obravnavati.

Imperij in Rusi

Ta ogromni imperij, ki se je razprostiral od Baltika do Pacifika ter znotraj Evrope vključeval ozemlja in ljudstva od Finske do Besarabije in Krima, je sprožil globoke politične in družbene probleme v "pravi Rusiji" - probleme, ki so bili zapleteni zaradi dejstva, ker nihče ni vedel, kje se "prava Rusija" konča in kje se začne "imperij", kajti kot smo že opozorili, Rusija ni *imela* imperija, pač pa je to *bila*.

V golem povzetku njegove politične in družbene zgodovine lahko rečemo, da so v toku 19. stoletja caristično državo kritizirali tisti Rusi, ki so verjeli v revolucijo kot sredstvo za reševanje ruskih problemov, in tisti, ki so zagovarjali reforme. Revolucionarna tradicija je vključevala decembristično vstajo iz leta 1825 ("prva ruska revolucija"), gibanje Aleksandra Herzena v izgnanstvu, vzpon revolucionarnih gibanj in političnega terorizma, kar je med drugim pripeljalo do uboja Aleksandra II (1881), kmečkih nemirov, industrijskih stavk, pojava marksističnih krožkov in oblikovanja ruske Socialdemokratske stranke (1898), njenega razcepa v boljševidično in manjševistično krilo in potem v posebne stranke revolucije 1905. leta. ... Revolucionarni tabor je gledal na vprašanja, s katerimi se je soočala rusija na začetku 20. stoletja, kot tako temeljna - odprava monarhije, ukinitvev zemljiškoposestniške lastnine, boj proti kapitalizmu - da bi jih lahko rešila samo revolucija.

Obstajala je tudi vzporedna "meščanska", liberalna in demokratična, ustavna možnost za caristično avtokracijo, ki je vključevala ljudi, ki so bili dejavni na regionalni in lokalni ravni, v profesionalnih združenjih, neodvisnem tisku, vzgojnih in kulturnih društvih. Vzpostavitev Dume leta 1906 in preživetje tega predstavniškega telesa do 1917. leta kaže, da bi se država lahko postopoma preobrazila vsaj v liberalni konstitucionalizem, če že ne v demokracijo.

Medtem so podporniki absolutne monarhije začeli opuščati svoj tradicionalni dinastični legitimizem v prid nacionalističnim ali etničnim idejam istovetnosti. V zgodnjem 20. stoletju se je pojavilo rusko nacionalistično gibanje, ki je gledalo na imperij kot na nacionalno državo Rusov. Vse druge je obravnavalo kot "tujce" in zanje zahtevalo odrekanje pravic, ki so jih uživali "pravi Rusi". V času vladavine Aleksandra III (1881-94) in Nikolaja II (1894-1917) je ta šovinistični tok dobil okrepljeno podporo v uradnih dvornih krogih.

Odveč je reči, da niso samo etnični Rusi sodelovali v revolucionarnih ali reformističnih (ali celo procarističnih) gibanjih: v vseh taborih so bili prisotni ljudje praktično vseh etnij, kar je bilo razumljivo, če vemo, da so etnični Rusi zgodnjem 20. stoletju ali veliki Rusi, kot so jih imenovali, predstavljali manj kot polovico prebivalstva imperija, s tem da so bili Ukrajinci, Poljaki, Belorusi, Židje, Finci, Armenci in Tataři med najštevilčnejšimi "manjšinami". Vendar pa, medtem ko so tradicionalnejši elementi manjšin sprejemali monarhijo za legitimno, je njihovo naraščajoče poistovetenje z ruskim nacionalizmom celo najkonzervativnejšim ali lojalnim etnijam oteževalo, da bi zaupale carju. Potrebno je povedati, da so narodnosti imele tudi svoje lastne etnične stranke, organizacije in gibanja.

Poljska je predstavljala najresnejšega od vseh ruskih nacionalnih problemov. Uradni krogi v Rusiji in večina njenega javnega mnenja so smatrali poljsko vpra-

šanje za rešeno z ureditvijo, ki je bila sprejeta na Dunajskem kongresu leta 1815, in obravnavali poljsko vprašanje kot notranjo zadevo treh držav, v katerih so živeli Poljaki. To seveda ni bilo stališče Poljakov, kot so to pokazali z vstajami v letih 1830-31 in 1863-64 in glavno vlogo, ki so jo imeli ruski Poljaki v revoluciji leta 1905. Na Poljskem in še zlasti na Finskem in v Latviji kot tudi na področju Kavkaza je bila leta 1905 tako družbena kot nacionalna revolucija.⁶

Leta 1905 sta imeni dveh Poljakov, ki sta doživela slavo po 1917. letu - Jozefa Pilsudskega, kot utemeljitelja neodvisne poljske države in Feliksa Držežinskega kot ustanovitelja sovjetske tajne policije - prvič postali znani širši javnosti. Hkrati so ukrajinsko, litvansko in belorusko nacionalno gibanje, ki so izvorno nastala v ruskem imperiju v družbenem in kulturnem soočenju s poljskim, proglasili za nasprotje ruski avtokraciji. Še več, Poljaki so začeli gledati na te narodnosti kot na svoje zaveznike nasproti Rusiji. Finci, Estonci in Latvijci so prav tako razvili proti-imperialni pogled.

Od vojne k revoluciji - 1914-17

Nikoli ne bomo vedeli, v katero smer bi se razvijala Rusija, če ne bi leta 1914 nastopila vojna. Toda je. V letu 1916 in zgodaj leta 1917 je bilo že jasno, da je Rusija vojno izgubila. Celo bolj kot vojna z Japonsko (1904-1905) je velika vojna razkrila in zaostрила nerešene ruske probleme. Vrsta kriz je pripeljala do odstopa carja in padca monarhije marca 1917. Novo Rusijo jo vodila začasna vlada, ki so jo izbrale stranke v Dumi. Rusko ljudstvo je imelo, ali pa se je tako zdelo, državo v svojih rokah. Splošne volitve naj bi omogočile izbrati ustavodajno skupščino, ki naj bi vzpostavila Rusijo kot demokratično in napredno državo in rešila najtežje probleme kot npr. zemljiško reformo in pravice narodnih in verskih skupin; skratka, izpolnila in potrdila naj bi oblikovanje modernega ruskega naroda po zahodnem vzoru.

Že čez nekaj mesecev, novembra leta 1917, pa je bila začasna vlada odpravljena in vzpostavljena boljševistična, "sovjetska" vlada. Začuda je veliko raziskovalcev in celo govornikov ob svečanih priložnostih zapisalo, da so "leta 1917 boljševiki pod Leninovim vodstvom vrgli carja". Toda boljševiki niso vrgli carja. Vrgli so prvo rusko demokratično vlado. Zgodovinarji še enkrat naštevajo različne "vzroke" in okoliščine, kot je nadaljevanje močno nepopularne vojne, ki so Leninu in njegovim tovarišem omogočili prisvojitve oblasti najprej v Petrogradu in Moskvi, in potem po krvavi državljanski vojni še vzpostavitev njihove vladavine v večjem delu starega imperija.

⁶ Alfred J. Rieber je posvetil pozornost zelo tesni soodvisnosti med problemom neruskih narodnosti in revolucionarnim gibanjem v sami Rusiji. Politika rusifikacije, ki je bila usmerjena proti manjšinam, je povzročila ne samo nacionalizem kot odgovor na to, ampak je tudi olajšala razširitev revolucionarne agitacije, idej populizma in marksizma, med Finci, Židi, baltičkim in transkavkaškimi prebivalstvom. Bolj asimilirani Nerusi so bili tisti, ki so se priključili ruskemu revolucionarnemu gibanju. "Leta 1905 je caristična aristokracija požela vihar svoje pustolovske kulturne setve." Alfred J. Rieber, "Struggle over the Borderlands", str. 81.

1917: Padec imperija in neizoblikovanost naroda

Zakaj je demokratična Rusija preživela samo nekaj več kot pol leta? Zakaj so zmagali boljševiki? Vsi trije dogodki v svojem zaporedju in povezanosti - padec monarhije, padec demokracije in zmaga boljševikov - so bili dokaz, da se proces oblikovanja ruskega naroda do leta 1917 ni izpolnil.

Prebivalstvo Rusije - tu imamo v mislih "jedro" etnično ruskega ljudstva - je ostalo razdeljeno po nekaterih napačnih črtah. Izobražena (ali "meščanska") urbana družba je bila odtujena od imperialne države; velik del industrijskega delavskega razreda je bil odtujen ne samo od države, ampak tudi od "družbe"; in najbolj temeljno, množice kmetov, t.j. večina Rusov, so živele v svetu, ki je bil tako družbeno kot kulturno ločen od meščanske družbe in urbanega sveta. Dobro znano je, da so bili boljševiki sposobni izkoristiti kmete v svojem boju za oblast, čeprav je bil njihov program, kot je postalo razvidno zelo hitro, zelo sovražen do njihovih interesov in teženj. Toda leta 1917, kot pojasnjuje Pipes, "so bili kmetje revolucionarni samo v enem oziru: niso namreč priznavali zasebne lastnine nad zemljo." Čeprav je bila večina plodne zemlje v kmečki posesti, jih je "mikala" zemlja posestnikov, trgovcev in neobčinskih kmetov. Pipes vidi v "prevladi občinske posesti v evropski Rusiji ... hkrati z dediščino tlačanstva, temeljno značilnost ruske družbene zgodovine." Propad carizma je mogoče razložiti z "globokimi kulturnimi in političnimi napakami, ki so carističnemu režimu preprečile prilagajanje na gospodarsko in kulturno rast države", in te pomanjkljivosti so postale usodne v pogojih vojne. "Ukvarjamo se z nacionalno tragedijo, katere vzroki segajo globoko nazaj v njeno preteklost (Pipes 1993, 494, 497)." Pipes še naprej razdeljuje to točko: "Problema z ruskimi Kurdi ni predstavljalo zatiranje, pač pa izolacija. Bili so izolirani od političnega, gospodarskega in kulturnega življenja v državi in jih tako niso prizadele spremembe, ki so se dogodile potem, ko je Peter Veliki preusmeril Rusijo k Zahodu... kmetje so ostali pogreznjeni v starorusko kulturo: kulturno niso imeli nič več skupnega z vladajočo elito ali inteligenco kot domorodno prebivalstvo britanskih afriških kolonij z viktorijsko Anglijo" (ibid, 493). Tudi če nas Pipesova ocenitev gospodarskih pogojev kmetov ne prepriča popolnoma, pa lahko priznamo moč njegovih argumentov glede negativnih posledic kulturne in pravne izolacije kmetov ali "družbe". Najbrž bi bila ta izolacija manj tesna, če imperij ne bi trošil (in razsipal) energije in virov na rusifikaciji Nerusov - in najdražjem od vsega, Poljakih - pač pa bi jih namenil "rusifikaciji" kmetov na velikem ruskem podeželju, s tem da bi jih poučeval branja in pisanja. To je samo en prikaz, kako globoko in usodno je poljsko vprašanje prizadelo ruski notranji razvoj.

Mark R. Beissinger ima tako prav, ko piše, da "narodnostne zahteve ruskih manjšin niso zrušile carističnega režima" in da so "narodne elite ... previdno širile objave nacionalnih držav v kaosu in zmedi, ki sta sledila. Kakor koli že, težko se je strinjati z njim, da je "caristični režim propadel sam od sebe (Beissinger 1995, 160)". V tistem času se je namreč za tiste, ki so obravnavali Rusijo v luči evropske zgodovine, kar je vključevalo tudi večino izobraženih Rusov, ruski narod (ali družba) emancipiral od imperialne države marca 1917 in začel vzpostavljati Rusijo kot "normalno državo". Zagotovo so upravičeno proslavljali padec monarhije kot

zaključek dolgega političnega boja, začenši z decembristi in takoj zatem revolucijo 1905, čeprav so bile neposreden vzrok propada spontane ljudske demonstracije. V tem smislu je bil ruski marec 1917 podoben revolucijam 1789 in 1848 v "Evropi". Vendar pa so nekateri tedaj opozorili, da večina ruskega prebivalstva, tj. kmetje, še niso postali narodno zavedni Rusi - v nasprotju z njihovimi sorodniki drugod, ki so do takrat postali Francozi ali Nemci (ali v okviru ruskega imperija Poljaki, Finci ali Litvanci). Voditelji, ki so prevzeli oblast po marcu 1917, niso storili dovolj za "nacionalizacijo" množic, da bi ljudstvo povzdignili v širše zamišljeno skupnost ruskega naroda. Dejansko je prav verjetno, da je bil del etnično ukrajinskih kmetov (ki jih je uradna Rusija opredeljevala kot "Male Ruse"), ki so izkazovali samozavedanje kot Ukrajinci po narodnosti, relativno večji kot del etnično "velikoruskih" kmetov, ki so razmišljali v okvirih ruskega naroda in države. Če je tako, potem so najbrž nekatere rekonceptualizacije revolucije leta 1917 pravilne. Znanstveniki na splošno predpostavljajo, da je bila v Rusiji leta 1917 socialna revolucija, da pa ni bilo ruskega "nacionalnega problema" v sami Rusiji. V skladu s tem pogledom subjekt ruske revolucije pripada socialni zgodovini in ta socialna revolucija pridobi dodatno narodno obarvanost, drugotno pa pomeni glede na stvarni socialni problem v etničnih obmejnih ozemljih, kot je Ukrajina - toda ne v "sami" Rusiji.⁷ Toda če ima Pipes prav glede odnosov ruskih kmetov do države in družbe v "njihovi" deželi, če je bil razredni konflikt med vaškimi množicami in urbano družbo v Rusiji tako globok, da je prevladal nad katero koli obliko medrazredne narodne solidarnosti - kot so to potrdili dogodki leta 1917 in naknadna državljanska vojna - je sklep o neuspehu ruske narodne izgradnje upravičen.⁸

Trditev, da je november 1917 vzpostavil "neizoblikovanost naroda", lahko dalje podpremo še s programom in dejansko politiko boljševikov, ki so na Rusijo gledali, s Pipesovimi besedami, "kot na odskočno desko za svetovno revolucijo" (Pipes 497). Zelo neverjetno je, da bi kmetje in delavci, ki so podpirali boljševike, smatrali tudi svetovno revolucijo za svojo najvišjo prioriteto. Ali je lahko takšno ljudstvo narod in hkrati še pripada skupini očitnih sanjačev, če že ne popolnim neumnežem, ki poskušajo uvesti svetovno socialistično republiko? Ruski zgod-

⁷ John-Paul Himka, "The National and the Social in the Ukrainian Revolution of 1917-20: The Historiographical Agenda," *Archiv fuer Sozialgeschichte*, 34, 1994, 95-110, ki piše na str. 110: "Tako pomembna kot je vključitev nove socialne zgodovine ruske revolucije, pa ima zgodovina ukrajinske revolucije nekaj več kot ruska revolucija: narodni činitelj".

⁸ Ronald Grigor Suny, "Ambiguous Categories: States, Empires and Nations," *Post-Soviet Affairs*, 1995, 11, 2, str. 192: "Moskva in imperialna Rusija sta bili uspešni pri integriranju osrednjih področij svojega imperija, pogosto imenovanih vnotrenje gubernije, v enotno narodnost... toda ... hkrati so nastale in bile okrepljene razlike med ruskim jedrom (centrom) in ne-rusko periferijo". (Ko Suny, str. 191, pravi, da Rusija "ni uspela izoblikovati "ruskega naroda" v okviru imperija", se sklicuje na neuspeh imperija pri nastajanju Rusov iz "manjšin".) Dovolj zanimivo je tudi v njegovi *The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union*, (Stanford: Stanford University Press, 1993), ko Suny analizira vse glavne narodnostne probleme v ruskem imperiju med in po letu 1917 z eno izjemo, Rusov, kot da revolucija in državljanska vojna ne bi bili tudi ruski narodni problemi.

vinar Jurij Gote je v svojem dnevniku 22. januarja 1918 zapisal: "Kakšen narod je to, ki dopušča izvajanje takšnih poskusov na samem sebi?"⁹

Sovjetska zveza: ideologija, geopolitika in narodi

Po svoji formalni vzpostavitvi v letih 1922-24 je bila Sovjetska zveza obnovljen ruski imperij v pomembnih in očitnih ozirih. To so že zgodaj v letu 1920 priznali nekateri ruski izgnanci, ki so bili hudi sovražniki komunizma, vendar pa so tedaj mislili, da bi jo morali "ruski patrioti" podpirati, ker so boljševiki rešili Rusijo pred razpadom. Takšna zahteva po podpori je predstavljala manjšinski pogled, vendar je obstajalo splošno priznanje, da je pod rdečo zastavo Rusija ostala Rusija. Seveda je bila Sovjetska država zelo različna. Če pustimo ob strani očitno nasprotje med v bistvu konzervativnim carizmom in revolucionarnim, "transformativnim" sovjetizmom, so naslednje točke zlasti pomembne v tem pregledu.

Prvič, caristi niso smatrali svojih načel primernih za celoten svet in niso imeli teženj po združitvi sveta pod svojo oblastjo; Sovjetska država ni bila samo ideološka, pač pa je svojo ideologijo smatrala za univerzalno veljavno in svojo obliko oblasti primerno za uveljavitev vsepovsod. Po besedah Ernesta Gellnerja je bil sovjetski komunizem "do neke mere nenavaden in najbrž poseben v zgodovini družbenih sistemov, uresničitev izdelane, celovite, vseobsegajoče in globoko odrešeniške teorije" (Gellner 1992, 247).

Drugič, v primerjavi z imperialno Rusijo je bila Sovjetska država znatno zožena po obsegu in še pomembneje spremenjena v svoji mešanici prebivalstva. Tiste narodnosti, ki so bile pred letom 1914 najbolj "zahodne" in so najbolj napredovale na poti k moderni narodnosti - niso ostale z Rusijo po revoluciji Finska, Poljska, Latvija, Estonija in Litva so postale suverene države. Če so bile te nacije po splošnem soglasju najnaprednejše in bolj "evropske" kot ruske, je bila Sovjetska zveza bolj ruska država, kot je bila carska Rusija. Dejansko je popis leta 1926 zabeležil rusko večino v ZSSR, medtem ko so imeli Rusi pred letom 1914 samo relativno večino (Kaiser 1994).

Tretjič, čeprav je bila tako mnogo bolj ruska od predhodnice, pa se je imenovala Zveza sovjetskih socialističnih republik in je bila notranje organizirana po

⁹ Iurii Vladimirovich Go'te, *Time of Troubles*, prevedel, izdal in napisal uvod Terence Emmons (Princeton: Princeton University Press, 1988), str. 103. Prej. 16. novembra 1917. je zapisal: "...Rusija je izdana in prodana in rusko ljudstvo se maščuje za opustošenje in povzroča pekel ter je popolnoma brezbrizno do svoje mednarodne usode. To je dogodek brez primera v zgodovini, kot si je številno ljudstvo, ki sebe smatra za veliko ljudstvo, za svetovno silo navkljub različnim oznakam, s svojimi rokami v osmih mesecih izkopal grob. Iz tega izhaja, da je bila sama ideja ruske moči, ruskega naroda, iluzija, prevara, tako da se je to samo dozdevalo tako, ni pa bilo nikoli v stvarnosti." (*Time of Troubles*, str. 80-81). Stališče, da "1917" - mišljen je november 1917 - velja za nacionalno katastrofo v ruski zgodovini so v novejšem času zastopali številni Rusi, vključno s tistimi, ki so krivili politiko carskega imperija za pogoje, ki so takšno katastrofo omogočili. Tako npr. Ilia Gerasimov, "Rossijskaia mental'nost' i modernizatsia," *Obshchestvennye nauki i sovremennost'*, št. 4, 1994, str. 72, vidi v letu 1917 "neuspeh ruske narodne ideje". (Za identično oceno 1917. leta glej tudi Boris Zemtsov, "Otkuda est' poshla ... rossiiskaia tsvivilzatsia" *Obshchestvennye nauki i sovremennost'*, št. 4, 1994, str. 51-62).

etničnih ali lingvističnih kriterijih kot federacija socialističnih narodov držav, ki so zase obdržale pravico, priznana v vseh sovjetskih ustavah, do svobodne odcepitve od Zveze. Ta določba ni bila rezultat radodarnosti s strani režima. Do leta 1922 se je večina "evropskih" delov imperija odcepila. Tisti, ki so poskušali, pa niso uspeli postati neodvisne države v letih 1918-20 (Ukrajina, Belorusija, Armenija, Gruzija in Azerbejdžan), so prejeli priznanje njihovih prizadevanj in stalnih zahtev po priznanju: kot formalno enakopravni partnerji Rusije, t.j. RS FSR, so se priključili "novi" entiteti, ZSSR. To se je zgodilo po razpravi med Leninom in Stalinom, ki je namesto tega predlagal vključitev Ukrajine, Belorusije, Gruzije, Armenije in Azerbejdžana kot avtonomnih republik v RSFSR.

Vzpostavitev ZSSR je sprožila vprašanje istovetnosti "same Rusije" in njenih odnosov z ZSSR. Formalno je Rusija postala nacionalna država, ustavno enaka kot Ukrajina in Belorusija. Toda hkrati je RSFSR ostala več kot to. V letu 1922 je bila prihodnost Kirgizije in Tadžikistana (pod različnimi imeni) v rokah Ruske federacije, ki je bila tako slovansko turška in krščansko muslimanska entiteta. Šele po letu 1924 so v veliki teritorialno narodnostni preureditvi Srednje Azije ta področja zapustila RSFSR in se neposredno priključila ZSSR. Toda celo po tem je RSFSR obdržala celo vrsto avtonomnih republik, okrajev, regij, vsako imenovano po neki etnični skupini ter bila tako manjša kopija ZSSR v okviru ZSSR.

Tatarska avtonomna SSR je bila najpomembnejša republika v Ruski federaciji in ostaja kot Tatarstan najpomembnejša enota v današnji Rusiji. Stalin je zavrnil, da bi Tatarom podelil status zvezne republike z nepravim argumentom, da Tatarstan ne meji na tuje ozemlje in tako ne bi mogel uresničiti svoje ustavne pravice do odcepitve. Toda najbrž je bila zgodovina prej kot geografija v ozadju Stalinovih stvarnih motivov: Kazan je postal del iste države kot Moskva, dolgo preden so se Taškent ali Baku ali celo Kijev znašli pod Moskvo ali Saintpetersburgom. Rusi in Tataři so bili prvič skupaj pod kani Zlatih hord in potem spet neprekinjeno od Ivana Groznega do Nikolaja II.

Iz tega zgodovinskega pregleda je mogoče ugotoviti nekatere činitelje, ki so zavarovali boljševistično preživetje na oblasti. Po eni strani so se boljševiki sklicevali na ruski patriotizem, ko so branili celovitost tega, kar je večina Rusov smatrala za svojo državo. Bivši caristični generali in oficirji so prostovoljno služili Leninu in Trockemu leta 1920 med poljsko-sovjetsko vojno, ki je bila z vidika ruskih nacionalistov namenjena rešitvi Kijeva za Rusijo, s poljskega stališča pa je bila to vojna najprej za pomoč Ukrajincem v njihovem boju za neodvisnost in potem vojna za preživetje Poljske kot naroda (medtem ko je bila za Lenina in tovariše sredstvo za vzpodbujanje revolucije v Evropi) (Wandycz 1969; Davies 1972; Latawski 1992). Po drugi strani pa so, ker so začeli kot odločni nasprotniki ruskega nacionalizma, boljševiki našli podporo med člani zatiranih narodnosti, ki so zagotovili odločilno podporo boljševikom v bitkah državljanske vojne. To je vključevalo Poljake, Fince in Latvijce, ki so ostali v ZSSR po vojni, ker so bile njihove domovine "kapitalistične" države. Sovjetski razlog je našel nekatere podpornike tudi izven starega ruskega imperija: zanje je bila podobno kot za Lenina, poljska vojna namenjena internacionalizaciji ruske revolucije - in poljska zmaga je bila kot poraz svetovne revolucije.

Drugi, običajnejši geopolitični činitelji so prav tako pomagali Sovjetom. Vojna proti Nemčiji se je razvlekla skoraj do novembra leta 1918 in vojaško izčrpani zmagovalci niso bili pripravljeni posredovati v Rusiji. Prav tako so bile zahodne sile strogo zavezane očuvanju teritorialne celovitosti Rusije po pričakovanem porazu komunizma in tako so zavrnilo pomoč nacionalistom na obmejnih ozemljih (spomnimo se, da so imele Združene države velike probleme s priznanjem neodvisnosti Finske in Baltskih držav, celo ko so odklonile priznanje Sovjetske Rusije).

Sovjetska utopija

Po letu 1917 je bil proces izgradnje ruskega naroda prekinjen ali postavljen na stranski tir s komunističnim poskusom, v katerem je bil imperij obnovljen ali natančneje nov imperij je bil utemeljen na izrazito protinacionalni, univerzalistični ideologiji. Komunistična država se je sama opredelila v globalnih okvirih kot alternativa "kapitalizma" in njegovi politični, družbeni in kulturni ureditvi. Njeni cilji so bili daleč višji kot samo biti dobra za Rusijo in druge sovjetske republike - Lenin in njihovi tovariši so imeli leta 1917 v mislih nekaj drugega. ZSSR naj bi zagotovila alternativni model modernosti, boljšega kot ga je predstavljal "Zahod".

Po letu 1917 so bili boljševiki prepričani, da bi se njihov sistem in torej njihovo vodstvo moralo razširiti daleč preko takšnih upirajočih, nasprotnih delov starega imperija, kot sta bili Poljska ali Finska: dejansko so bili prepričani, da predstavljajo prototip enotne globalne civilizacije. Celo za Stalina je bil "socializem v eni državi" samo začetek.¹⁰ Ker so Sovjeti svoj sistem smatrali za boljši in primernejši za druge države, so ga vsilili državam Vzhodne in Srednje Evrope, ki so jih nadzorovali po letu 1945. Toda na koncu ni bilo niti socializma niti ene države.¹¹

Internacionalizem ali pretirana razširitev?

Ta esej trdi, da je bilo prakticiranje internacionalizma, kot ga je razumela Moskva, ali pretirana razširitev, pogubno za Sovjetsko zvezo, kot je bila pretirana razširitev glavni činitelj propada imperialne Rusije. Semena eventualnega propada ZSSR so bila posejana v času njenega največjega vojaškega in političnega zmagslavja - med in po drugi svetovni vojni.

¹⁰ Za trditev, da bi sovjetski "internacionalistični" cilj morali vzeti resno, celo ko je bila ZSSR baje nacionalna sila, glej Roman Szporluk, "Conflict in Soviet Domestic and Foreign Policy: Universal Ideology and National Tradition", v William Zimmerman and Harold K. Jacobson, eds., *Behavior, Culture, and Conflict in World Politics* (Ann Arbor, Mich.: University of Michigan Press, 1993), str. 275-90, kjer je citirana nekatera relevantna literatura.

¹¹ Za moj zgodnji poskus obravnave tega vprašanja glej "After Empire: What?", *Daedalus*, let. 123, št. 3 (Summer 1994), str. 21-39.

Prvič, v letih 1939-40 so Sovjeti priključili baltiške države in vzhodno Poljsko, to je zahodna področja današnje Ukrajine in Belorusije.¹² Potem so po letu 1944 vsilili sovjetski sistem bivšim neodvisnim državam Srednje in Vzhodne Evrope, ki so se znašle pod sovjetskim okriljem na koncu 2. svetovne vojne.¹³ Tam so na sovjetizem gledali tudi kot na obliko ruske prevlade. Ti narodi so imeli močan občutek drugačnosti od Rusije in so želeli oponašati Zahod.

Najbrž se je zaton Sovjetske zveze začel s prvimi znaki propada enotnosti komunističnega sveta. Konflikt med Stalinom in Titom in izključitev Jugoslavije je bil prva razpoka, naslednji, daleč pomembnejši pa je bil kitajskosovjetski razcep.

Medtem ko ne more biti nobenega vprašanja, da geopolitično nobena stvar ne bi mogla preseči pomena moskovsko pekinškega razkoraka, pa je Poljska predstavljala takšen izziv za sovjetsko komunistično ideologijo, ki ne trpi ugovarjanja. Najprej se je začelo z delavsko stavko v Poznaniu junija leta 1956, nadaljevalo z delavskimi stavkami v Gdansku 1970, v Radomu 1976 in ponovno v Gdansku 1980 ter doseglo vrh v nastanku večmilijonske Solidarnosti, s čemer so poljski delavci zadeli sovjetski komunizem v osrčje njegove utemeljitve kot "delavske države". To ne pomeni, da zmanjšujemo vlogo delavskih stavk v Vzhodni Nemčiji 1953, ali pa madžarske revolucije 1956 ali praške pomladi 1968. Toda to je bilo predvsem zato, ker so poljske stavke organizirali delavci, vodil pa jih je električar, katerega proletarska priporočila so bila brezhibna (in seveda bolj avtentična od katerega koli drugega voditelja na Poljskem ali v ZSSR), tako da so Poljaki lahko delegitimirali sovjetski model na njegovi lastni podlagi. Takšne mojstrovine ne bi mogli doseči s kmeti ali intelektualci ali duhovniki ali študenti. In dejstvo, da so bili delavci tako Poljaki kot katoliki, je prispevalo k širši zgodovinski perspektivi njihovega boja - s čemer je nastopilo novo dejanje v stoletja dolgem nasprotovanju med katoliško Poljsko in pravoslavno Rusijo.

Po letu 1945 so Poljaki izzvali sovjetski komunizem prav tako, kot so njihovi predhodniki iz 19. in zgodnjega 20. stoletja to počeli od Košičkove vstaje 1794 do delavskih in študentskih stavk v Varšavi in Lodzu 1905. Zgodovina Poljske po letu 1945 potrjuje Kappelerjevo oceno vloge poljskega vprašanja v zatonu in padcu sovjetskega imperija.

V vaji iz potvarjanja zgodovine si lahko zamislimo, da je po letu 1944. Sovjetska zveza dopustila "finlandizacijo" Poljske, namesto da je poskušala z njeno sovjetizacijo/rusifikacijo. Potem ne bi bilo nobenega "poljskega oktobra" leta 1956 in tako ne bi bilo poljskega vpliva na blok, nobene "Solidarnosti" ... (In če bi dopustili, da Estonija, Latvija in Litva ostanejo formalno izven ZSSR, bi si Sovjeti prihranili številne težave doma, kot se je to stališče odrazilo v baltskem sloganu: "Moskva vztraja pri tem, da nas obravnava kot vse druge narodnosti, tako bomo lahko

¹² *Obstaja več dobrih študij o baltiških državah pod sovjetsko oblastjo in njihovem boju za neodvisnost, npr. Anatol Lieven, The Baltic Revolution; Estonia, Latvia, Lithuania, and the Path to Independence (New Haven: Yale University Press, 1993). Za kratek pregled, ki vključuje Baltik, Zahodno Ukrajino in Zahodno Belorusijo in Moldavijo, glej Roman Szporluk, "The Soviet West- or Far Eastern Europe?," East European Politics and Societies, let. 3, št. 3 (Fall 1991), str. 466-82.*

¹³ *The Soviet Bloc: Unity and Conflict, avtorja Zbigniewa Brzezinskega, objavljeno leta 1960, je klasično delo.*

pomagali vsem, da postanejo taki, kot smo mi."). S poudarjanjem kontinuitete med Košičkom in Walenso želimo podčrtati dejstvo, da je bil v večini vzhodno in srednjeevropskih držav sovjetski sistem zaznan kot ruski produkt in oblika sovjetske dominacije.

Pred tridesetimi leti je Rupert Emerson opisal svet po letu 1945. takole: "Kolonializem je bil odpravljen daleč hitreje, kot se je sploh zdelo možno. Samo stari caristični imperij je ostal nedotaknjen, izpostavljen novemu ritmu komunističnega razvoja, medtem ko so evropski sateliti odprli novo razsežnost imperija (Emerson 1960, 36)." To oceno izvora komunistične Vzhodne Evrope je potrdil z drugega konca tri desetletja kasneje drug znanstvenik, Raymond Person, ki je videl "zagon dekolonizacije" na delu v razpadanju komunistične Vzhodne Evrope (Pearson 1995, 75).

Zakaj je propadel sovjetski imperij?

Sovjetski imperij v Evropi seveda ni propadel, ko se je to zgodilo, enostavno zato, ker so bili Vzhodnoevropejci ogorčeni nad kolonialnim statusom svojih držav, ker so se delavci čutili izkoriščane ali ker so se intelektualci norčevali iz sovjetske ideologije. Propad je spremljalo splošno spoznavanje, ki je prišlo s hladno vojno, da je komunistični veliki načrt spodletel. Kot je zapisal Pearson, je "hladna vojna izkrivila in popačila sovjetski imperij do doslej neprepoznavne stopnje, kar se je izkazalo za oslabitev... kot sta jo predstavljali 1. in 2. svetovna vojna. S svojimi pretiranimi in končno netolerantnimi vojaškimi, gospodarskimi in političnimi zahtevami je hladna vojna izpolnila funkcijo nadomestka za 3. svetovno vojno". Eric Hobsbawm je prišel do enakega sklepa: "V mednarodnem smislu je bila ZSSR kot država vsestransko poražena kot po veliki vojni - samo brez vojne" (Hobsbawm 1994, 492) In kot činitelji tega izzida, pojasnjuje naprej, je bila Vzhodna Evropa "Ahilova peta sovjetskega sistema, Poljska (in v manjšem obsegu Madžarska) pa najranljivejše mesto" (ibid, 475).

Zakaj naj bi bila Vzhodna Evropa "Ahilova peta"? Ali ni bil to celoten mednarodni komunistični projekt po samem svojem bistvu? Pri odgovoru na to vprašanje moramo preseči problem hladne vojne.

Sovjetski sistem je bil utemeljen na ideji, da je nacionalna država normalna politična oblika v obdobju kapitalizma, medtem ko je socializem po sami svoji naravi mednarodna ali bolje nadnacionalna. Ta mednarodna sila naj bi tekmovala z in končno "prehitela" kapitalistični sistem, ki je sestavljen iz suverenih nacionalnih držav. Vendar pa se je že zgodaj leta 1930 pod Stalinom ZSSR začela istovetiti s caristično imperialno vojaško tradicijo in zunanjo politiko in ruskemu narodu je bil dodeljen položaj "starejšega brata".

Javno in uradno istovetenje Sovjetske zveze s caristično Rusijo je postalo celo močnejše med in po 2. svetovni vojni. Toda kljub temu, da je ZSSR postajala podobna caristični Rusiji in podelila vodilno vlogo ruskemu jeziku in narodu, pa se ni odpovedala svojim težnjam po predstavljanju prototipa nove socialistične civilizacije, ki je boljša od "kapitalizma" in ki naj bi ga na koncu zamenjala na celot-

nem svetu. To je bila tista vrsta "internacionalizma", s katerim so morali ubadati Vzhodnoevropejci po letu 1945.

Po Stalinovi smrti, v spremenjenih mednarodnih razmerah, je Nikita S. Hruščov obnovil star komunistični izziv do kapitalističnih sil. Novi program partije je ponudil natančen urnik, kdaj naj bi ZSSR prehitela najprej Zahodno Evropo in potem še Združene države po različnih gospodarskih in družbenih kazalcih. Sovjetski voditelji so bili prepričani, da tekmovanje z Zahodom zahteva, da postane ZSSR vsaj vojaško enakopravna z Združenimi državami, in da povsod nasprotujejo Združenim državam, zlasti v tretjem svetu. Kot je bilo rečeno v Moskvi letu 1970, je bilo to potrebno storiti, ker "Združene države posredujejo v sovjetske notranje zadeve v vseh delih sveta."

Za trenutek se je zdelo, da Sovjeti zmagujejo. Potem pa je postalo vedno bolj jasno, da Sovjeti ne bodo sposobni "proizvesti družbenega reda, ki bo vseboval tako uspešnost kot obilje" - dejansko nobene od teh stvari. "Da bi bili še dodatno prizadeti", je zapisal Ernest Gellner, "so Japonci in drugi Vzhodni Azijci pokazali, da je zahodni kapitalizem dejansko mogoče preseči, vendar je to mogoče doseči prej s konfucijansko kot marksistično prilagoditvijo idej Adama Smitha" (Gellner 248).

Takšna izvedba je povzročila izgubo zaupanja - ali kjer je bilo pomanjkanje zaupanja, je prišlo do čvrstejšje odločnosti pri nasprotovanju komunizmu. Vzhodnoevropejci so lažje videli kot sovjetski državljani, da zmaguje Zahod. Lahko bi se strinjali s Kennethom Minoqueom in Berylom Williamsom, ki sta označila komunizem kot "neuspelo obliko modernizacije" in "oponašanje, ki trdi, da je boljše od izvirne izvedbe (Minogue, Williams, 241)."

Vzhodnoevropejci so vedno vedeli, da mora izkušnja izvirne izvedbe voditi na Zahod. Razen tega so imeli svoje razloge, da niso visoko cenili ničesar, kar je bilo povezano z Rusijo in zavračali ruske težnje po premoči. Lahko bi se strinjali z Benedictom Andersonom, ki se je 1983. leta spraševal, če ni bila ZSSR bolj podobna svojim imperialnim prednikom iz 9. stoletja, kot pa da bi bila predhodnik organizacije človeštva iz 21. stoletja. V novem uvodu iz februarja 1991 je bil Anderson natančnejši, namigujoč, da "bo z odprtjem novega tisočletja zelo malo ostalo od Zveze sovjetskih socialističnih republik razen ... republik." (Anderson 1983, 12).

Razpad imperija

Od razpada sovjetskega zunanjega imperija v Evropi se moramo sedaj obrniti k propadu ZSSR: od ahilove pete k Ahilu.

Lahko navedemo številne "vzroke" tedanjega pomembnega dogajanja - zavedamo se ogromnih posledic, ki ne zaslužijo nič manj pozornosti - in seznam kandidatov je ustrezno prepričljiv. Zagotovo je nemogoče zapostaviti in prav tako nemogoče natančno izmeriti težo osebnega činitelja - Mihaila Gorbačova. Vzrok, ki leži v ozadju vzhodnoevropskega propada prav tako pomaga obrazložiti padec ZSSR, to je sovjetski poraz v hladni vojni. In padec Vzhodne Evrope je postal sodelujoč vzrok razpada ZSSR. Obstajal je aksiom zahodne sovjetologije, da ZSSR

ne bo nikoli opustila nadzora nad Srednjo in vzhodno Evropo, ker bi izguba Vzhodne Evrope delegitimizirala komunizem v ZSSR.¹⁴

Kar se je dejansko zgodilo, je tesno povezano s "scenarijem", ki ga je napisal Randall Collins, weberjanski sociolog brez posebnih izkušenj na tem področju. S sklepanjem na podlagi širšega primerjalnega pregleda je Collins ugotovil, da so se "vsi glavni geopolitični procesi pokazali kot delujoči proti nadaljevanju sovjetske svetovne moči." "Če neka pretirana razširjena imperialna država", kot ruski imperij/ZSSR, "postane vpletena v etnične in politične konflikte v okviru oddaljene klientelistične države, potem tu obstaja močna težnja, da te zunanje nestabilnosti postopoma postanejo vključene v okvire meja imperialne države same." Collins je torej mislil, da je "zelo verjetno, da bo nekoč prvi krog resnih kriz povzročil izgubo Vzhodne Evrope ali drugih oddaljenih ozemelj, začel se bo kumulativni proces notranje slabitve, ki bo dosegel vrh v končni izgubi naslednje stopnje etnično različnega podjarmljenja: baltskih držav, Ukrajine, Kavkaza, srednjeazijskih muslimanskih ozemelj..." (Collins 1986, 203).

To kar je outsider kot Collins tako daljnovidno predvidel, je bilo presenečenje za strokovnjake. Praktično do propada Sovjetske zveze je bilo široko razprostranjeno stališče, da je Sovjetska zveza uspela zgraditi uradno in industrijsko družbo, da je vsekakor našla nekapitalistično pot k modernosti ter da je izpeljala socialistični ekvivalent izgradnje naroda z oblikovanjem sovjetskega ljudstva, ki je ostalo večetnično in katerega člani so govorili številne jezike, vendar so prav tako uporabljali ruščino kot svoj skupni jezik. To je bil resnični namen Sovjetov, razen da niso imenovali sovjetskega ljudstva za nacijo, sovjetsko nacijo, pač pa so namesto tega uporabljali izraz sovjetski narod. Nikoli ni bilo kakršnega koli dvoma, da je bil sovjetski državljani po identiteti glavna narodnost. (Ta ideja je bila povsod prisotna tako npr. tudi v priljubljeni pesmi: "Moj naslov ni hiša ali ulica, moj naslov je: ZSSR"). Vse v uradni označitvi "sovjetskega ljudstva" je ustrezalo običajni zahodni opredelitvi političnega ali državnega naroda. To je opazil že pred 60 leti ruski znanstvenik N.V. Ustrialov, ki je v članku z naslovom "O sovjetskem narodu" dejal,

¹⁴ Glej na primer, Joseph Rothschild, *Return to Diversity: A Political History of East Central Europe since World War II* (New York and Oxford: Oxford University Press, 1989), str. 75 in 221, in Ken Jowitt, *New World Disorder: The Leninist Extinction* (Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press, 1992), str. 217-18.

da so Sovjeti spreobrnilo vsa ljudstva tedanje ZSSR v narod, ki je bil opredeljen politično in ideološko, ne pa etnično.¹⁵

Kasneje so zahodni znanstveniki molče in pogosto tudi odprto pojem "Sovjet" razumeli v tem smislu. Knjige in članki so bili napisani, izvedeni so bili sestanki o *sovjetskih* delavcih, *sovjetski* mladini, *sovjetski* glasbi, baletu in športu. Živahne razprave o političnih težnjah novega *sovjetskega* srednjega razreda so potekale skoraj do konca in vsaj en tuji strokovnjak je nepoklican svetoval Moskvi glede "iznajdbe sovjetskega nacionalnega interesa". Ljudje so govorili o institucionalnem pluralizmu v ZSSR, s čimer so mislili sovjetske institucije. Tako je bilo zanje naravno, da je bilo ob nastopu glasnosti in perestrojke mogoče pričakovati tudi pojav novih *sovjetskih* političnih strank, gibanj in zvez.

Vendar se ničesar takega ni pojavilo. Ko se je končala hladna vojna, kot piše Eric Hobsbawm, "je mednarodni debakel sprožil secesionizem v tistih republikah, kjer so obstajali močni narodni občutki." Vendar je Hobsbawm prepričan, da "dezintegracija Zveze ni bila posledica nacionalističnih sil. Pač pa je bila v bistvu posledica dezintegracije centralne oblasti, kar je prisililo vsako regijo ali subenoto v državi, da poskrbi zase. Država se je obrnila k pluralistični volilni politiki v trenutku, ko se je pogrezala v gospodarsko anarhijo... To je bila eksplozivna mešanica, ki je ogrožala plitve temelje gospodarske in politične enotnosti ZSSR" (Hobsbawm 1994, 492-93).

Če je bilo tako, potem moramo reči, da sovjetska družba sploh ni obstajala. Sicer bi se pojavila neka alternativa centralni oblasti v okviru Sovjetske zveze. Nacionalizem ni nastal zato, ker je propadla centralna država. Sovjetska država je propadla, ker ni bilo *sovjetske* družbe, ki bi jo branila - in nobene izvirne institucije, iz katere bi se lahko razvilo novo *sovjetsko* vodstvo. Kot je dejal Analij Kazanov, je bil sovjetski sistem totalitaren in "dejanska odsotnost civilne družbe v večetnični

¹⁵ N.V. Usrialov, "O sovetskoi natsii," v *Nashe vremia (Shanghai: (ni objav.), 1934), str. 38-39, citirano v Roman Szporluk, "Nationalities and the Russian Problem in the USSR," Journal of International Affairs, let. 27, št. 1 (1973), STR. 40. Za nasprotno trditev, da "Sovjetska zveza ni bila smatrana za ali institucionalizirana kot nacionalna država", glej Rogers Brubaker, "Nationhood and the national question in the Soviet Union and post-Soviet Eurasia: An institutional account," *Theory and Society, let. 23, št. 1 (Februar 1994), str. 50-52. (Glej tudi Suny, "Ambiguous Categories," Post-Soviet Affairs, let. 11, št. 2, str. 190, za ta šikinitirajoči komentar: "Obstajalo je presenetljivo malo prizadevanj po oblikovanju "sovjetskega naroda".) Lahko bi tudi ublažil stališče, da so Sovjeti institucionalizirali etničnost na republiški ravni. To je bil primer predvsem na kulturnem področju. (Ukrajinske šole so obstajale samo v Ukrajini, Latvijske v Latviji etc.). Sovjetska propaganda je bila zelo ponosna na to, da je bila večina republik "že" večetničnih in da takšne postajajo še bolj; zato so izločili Kazahstan, kjer so bili Kazahstanci manjšina, kot model sovjetske republike. Medrepubliška "izmenjava kadrov" je bila odprto proklamirana politika. Za odlično analizo sovjetskega pristopa k narodnosti in etničnosti glej Teresa Rakouska-Harmstone, "Chickens Coming Home to Roost: A Perspective on Soviet Ethnic Relations," *Journal of International Affairs, let. 42, št. 2 (1992), str. 519-48, in Anatoly M. Khazanov, After the USSR: Ethnicity, Nationalism, and Politics in the Commonwealth of Independent States (Madison and London: University of Wisconsin Press, 1995), str. 3-51.***

sovjetski državi je omogočila, da je bilo sodelovanje lažje doseči s pomočjo etnične solidarnosti.¹⁶

Država ni razpadla v "regije", ampak v republike - in to različnih velikosti. Ruska republika je segala od Baltika do Pacifika, s preko 150 milijoni prebivalstva. Collins nam je podal bolj prepričljivo razlago kot Hobsbawm, in to celo *pred* dogodki, zakaj se je razpad zgodil na prav tak način: "Formalni mehanizem za razkosanje Sovjetske zveze je že pripravljen. Petnajst največjih etnično različnih področij je dejansko avtonomnih držav, ki imajo svoj lokalni mehanizem oblasti ... V obstoječi praksi ta avtonomija nima večjega učinka, kajti vojsko, finance in gospodarsko načrtovanje nadzorujejo organi centralne oblasti; politični nadzor pa je v rokah enotne nacionalne komunistične stranke. Pomen avtonomne etnično državne strukture je prej v tem, da vzpostavlja etnične identitete in zagotavlja organizacijski okvir, ki bo dopuščal pojav izvirno ločenih držav, kadar koli bo osrednja oblast resno oslABLJENA" (Collins 204).

Razprava, ki je v zadnjih dneh Sovjetske zveze zamenjala marksizem - leninizem, je bila razprava o narodu. Moskva ni ustvarila modernih narodov na prostoru Sovjetske zveze: pojavili so se navkljub nasprotnim prizadevanjem sovjetskega režima. To pojasnjuje, zakaj so sprva narodnostna gibanja vodili predvsem pisci, pesniki, umetniki in znanstveniki s področja humanistike: vsa druga področja javnega življenja so bila sovjetska. Vendar so se nekatere dotedanje sovjetske osebnosti, ko so spoznale, da se sovjetska ladja potaplja, spremenile v "nacionalne" politike. Tako so bili "ponovno rojeni" Uzbeki, Ukrajinci, Gruzinci in drugi. Z uničenjem moskovskega centra in zlasti tam, kjer so bile družbe in narodi posebej šibki, so ti bivši komunisti postali gospodarji njihovih novih držav, ne da bi sploh nameravali deliti oblast z nacionalistično inteligenco. Collins je tudi predvidel: "Načrtovana dezintegracija Sovjetske zveze se bo najverjetneje zgodila pod vodstvom disidentskih komunističnih politikov. Upošteva je obstoječi monopol komunistov nad politično organizacijo v Sovjetski zvezi bi bilo težko izpeljati politične spremembe na kakršen koli drug način, vsaj na začetku (ibid, 207).

Odcepitev Rusije

Vendar niti Collins ni predvidel ruske odcepitev od imperija. Kdo bi si lahko predstavljal, da bo bivši partijski sekretar iz Urada z upiranjem Kremlju dosegel položaj predsednika (prvega sploh) neodvisne Rusije?

Prav to je dosegel Boris N. Jelcin. Zgodovinarji bodo večno razpravljali o "objektivnih" in "subjektivnih" činiteljih propada ZSSR, toda John Barber ima prav, ko govori o dogodkih 1990-91: "Sovjetska zveza ni enostavno propadla: bila je

¹⁶ Khazanov, *After the USSR*, str. 28. Cit. *ibid.*, str. 231: "Autoritarni kapitalizem je zatiral civilno družbo, vendar pa je moral še vedno tolerirati ... nekatere oblike socialne samoorganizacije. V nasprotju s tem je totalitarni komunistični režim povzročil popolno uničenje civilne družbe. Tudi John A. Hall, *Coercion and Consent: Studies in the modern state* (Cambridge: Polity Press, 1994), str. 146, poudarja, da "je pomembna dediščina komunizma, namreč njegovo uničenje civilne družbe, skoraj povsem onemogočila liberalizacijo komunističnih režimov."

uničena zaradi delovanja njenih nasprotnikov ... Zveza reformističnih komunistov in protikomunističnih "demokratov" ni dobila državne oblasti po pomoti" (Barber, 1993, 39).¹⁷ Junija 1990 je Ruska republika proglasila svojo "suverenost" in ta korak je spremljala vrsta akcij, vključno z oblikovanjem urada Predsednika Rusije in vsa ta dejanja "so Rusko republiko zanesljivo pripeljala do polne državnosti" (ibid, 40).

Kot je opozoril George F. Kennan, pa je ruska deklaracija o suverenosti sicer "enostavno uvrstila ruski narod med različne druge periferne entitete v bivši Sovjetski zvezi", vendar pa je ta akcija sprožila "smrtno grožnjo sami Sovjetski zvezi". Sovjetska zveza je postajala "prazna lupina brez ljudi, brez ozemlja in z zgolj teoretično identiteto" (Kennan, 1995, 10).

Ruske izbire

Tako pod carjem kot pod komunisti, kot smo videli, Rusija ni uspela izpeljati prehoda od imperija k nacionalni državi. Nasprotje in potem odprt konflikt med imperialno državo in nastajajočim ruskim narodom ali "družbo" sta bila glavna činitelja imperialnega propada v letu 1917 in Sovjetskega propada v letu 1991. V obeh primerih, čeprav na različna načina, je "Rusija" prispevala k padcu imperija. "Tako pridemo do sklepa, ki je blizu Marku R. Beissingerju, vendar pa ni identičen z njegovim. Beissinger poudarja, da "sta se od pojava izgradnje moderne države v okviru carskega imperija država in imperij izkazala za zelo težko ločljiva, kar je močno pogojevalo propad ruskega imperija, konec in okvir, v katerem je post-sovjetska politika sedaj izčrpana" (Beissinger, 158). V tem prispevku gremo dalje in ugotavljamo, da je bil neuspeh v izgradnji države posledica temeljnejšega neuspeha v oblikovanju ruskega naroda.

V tem smislu Anatolij Kazanov ponuja zelo poučno analogijo iz drugega primera prehoda od imperialne narodnosti k narodu, ki nam lahko pomaga razumeti sedanjo rusko situacijo. Po Kazanovu so Rusi v Sovjetskem imperiju - in lahko tudi domnevamo njihovi predhodniki v imperialni Rusiji - "ostali na turški stopnji narodne identitete". To pomeni, da so poistovetili svojo državo, Rusijo, s Sovjetsko zvezo, zelo podobno kot so Turki običajno poistovetili Turčijo z otomanskim imperijem. Kazanov ugotavlja, da je bila sovjetska narodnostna politika "pogubna" za oblikovanje ruskega naroda in je dopuščala vladajočim postavljanje imperialnih interesov za ruske nacionalne interese." Iz tega sklepa, da oblikovanje modernega ruskega naroda še ni v celoti izpeljano. Ali bo Rusija državljanska ali etnična nacija, ostaja še odprto vprašanje (Kazanov, 239-40).

Ali Rusi v postsovjetski Ruski federaciji (uradno ime države) uspešneje rešujejo "rusko vprašanje" kot pa njihovi imperialni predhodniki? Poglejmo najprej geografijo. Pogosto slišimo, v Rusiji in zunaj nje, da je Rusija po letu 1991 "umetna"

¹⁷ Glej tudi John B. Dunlop, *The Rise of Russia and the Fall of the Soviet Empire* (Princeton: Princeton University Press, 1993), in "Russia: confronting a loss of empire," v Ian Bremmer in Ray Taras, eds., *Nations and Politics in the Soviet Successor States* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1993), str. 43-72.

tvorba, ker ne obstajajo zgodovinski predhodni primeri za Rusijo v njenih sedanjih mejah. To je res, toda isto bi lahko rekli za veliko število držav, ki obstajajo v današnji Evropi, da ne omenjamo Azije ali Afrike. Pred 1990 še ni bilo Nemčije v njenih sedanjih mejah. Poljska, vzpostavljena leta 1945, še nikoli prej ni obstajala. Turčija, katere oblika na zemljevidu izgleda vsem - razen Kurdom - tako naravna in "normalna", je bila v dvajsetih letih prav tako videti kot nekakšna "umetna" tvorba postotomanske ureditve. In vendar je bila ta nova Turčija celo bolj "nezgodovinska" kot postsovjetska Rusija.

Odveč je reči, da bi bila v vseh teh primerih nujna globoka in boleča ponovna ocenitev, preden bi se ti narodi strinjali o tem, kaj naj bi Nemčija, Poljska ali Turčija bila (in zelo dramatični dogodki so se morali zgoditi, preden bi general de Gaulle lahko pripravil Francijo, da bi sprejela, da Alžirija končno ni del Francije.).

Ti primeri nam pomagajo oceniti probleme istovetnosti sodobne Rusije. Toda za razumevanje ruskih težav z geografijo moramo poseči nazaj v rusko zgodovino. Zgodovina nam pomaga razumeti, zakaj je Kijev, ki je bil pod Moskvo "samo" od leta 1667, postal glavno mesto nove neodvisne države leta 1991, medtem ko je Kazan, ki je bil pod Moskvo več kot sto let dlje kot Kijev, glavno mesto republike v *okviru* Rusije.

Ruski odnosi z Ukrajino in rusko "azijska" vez ostajajo na vrhu ruske narodne prioritete danes. Mnogi Rusi čutijo, da je vprašanje njihove državne kulture in politične "lokacije" (ali je Rusija v "Evropi"?) odvisno od tega, kako nekdo rešuje ta vprašanja.

Ukrajinskoruski odnosi so bili deležni relativno natančne razčlenitve, in jih tu ni potrebno povzemati, razen z opozoritvijo, da praktično vsi politični krogi v Rusiji še naprej dvomijo v sam obstoj ukrajinske narodnosti, čeprav nekateri iz taktičnih razlogov tega odprto raje ne priznavajo. Obstajajo razlogi, da mislimo, da vendar za nasprotji o črnomoški floti ali položaju Krima stoji zavračanje sprejema Ukrajine kot države, ki je neodvisna od Rusije.¹⁸

Rusko "vzhodna" povezanost kot problem pri opredelitvi identitete Rusije dobiva manj pozornosti, čeprav je - kot kaže ta esej - zgodovinsko prepletena z rusko samoopredelitvijo kot naroda in države. Ena nepričakovanih posledic, čečenski konflikt, lahko pomeni večjo osredotočenost na vprašanje problema narodnosti *v okviru* Ruske federacije. Primer, kako resno je treba jemati te probleme, je razviden vsaj iz mnenja nekaterih političnih odločevalcev in znanstvenikov, podanih na simpoziju v Moskvi leta 1995 z naslovom "Rusija v pogojih strateške nestabilnosti". Naslednji fragment iz izjave N.N. Mojsiyeva razkriva, o čem je tekla beseda na simpoziju: "Če razmišljamo o njem poglobljeno, potem bomo videli, da sta dve tisočletji skupnega življenja s Tatari in njihovimi predniki ustvarili podobno mentaliteto tudi pri nas. In zato je naša spojitev z islamskim svetom stvarna in

¹⁸ Roman Solchanyk, "Russia, Ukraine, and the Imperial legacy," *Post-Soviet Affairs*, let. 9, št. 4 (1993), str. 337-365, in "Ukraine, The (Former) Center, Russia, in 'Russia,'" *Studies in Comparative Communism*, let. 25, št. 1 (Marec 1992), str. 90-107, analizira tekoče politične probleme nasproti zgodovinskemu ozadju.

zagotavlja, da obstaja zadosti globoko medsebojno spoštovanje in razumevanje. Toda če tega ne dosežemo, bomo v velikih težavah. O tem sem prepričan.”¹⁹

Na to bi lahko nekdo preroško odgovoril, da je v teh dneh v Moskvi mogoče slišati vse vrste napovedi, vključno s popolnoma zgrešenimi. Zakaj bi moralo biti mnenje akademika Mojseyeva pomembno?²⁰ Dejansko v teh dneh politiki in vplivni analitiki v Moskvi posvečajo mnogo več pozornosti temu, kako “dobiti nazaj” Minsk, Alma Ato in Kijev, kot pa da bi jih skrbelo za to, kako ne “izgubiti Kazana”. Dosti razmišljajo o obnovitvi imperija - ali se bo imenoval Tretji imperij? - in manj o izgradnji države. (Druga republika?) Najbrž so pri tem realistični: prvi imperij je trajal nekaj stoletij, drugi sedemdeset let, medtem ko je prva republika, edina demokratična Rusija, kdaj koli poznana do padca ZSSR, preživela zgolj osem mesecev.

Toda obnovitelji imperija lahko ponovijo usodne napake svojih carističnih in sovjetskih predhodnikov, ki so po Kissingerjevih besedah trpeli za “umsko manijo po novih osvojitvah”. Samo nekateri “so bili dovolj pametni, da so spoznali, da je bila razširitev ozemlja za Rusijo razširitev šibkosti in pomanjkljivosti ... Na koncu je komunistični imperij v bistvu propadel iz istih razlogov, kot je carski imperij.”²¹

Če “manija po osvojitvah” povezuje tedanje elite s carsko in sovjetsko preteklostjo, jih prav tako tudi zapostavljanje položaja ruskega ljudstva. Ko Aleksander Solženicin izjavlja, da ruska nacija danes ne obstaja, nas njegove besede spominjajo na ugotovitve, ki sta jih podala Pipes in Got'e v obdobju 1917. Solženicin obžaluje, “da so Rusi razslojeni v nekakšna dva ločena naroda” in ponazarja svoje mnenje z naslednjim: “ogromno provincijsko-vaško osrednje področje in popolnoma različna manjšina v prestolnici, odtujena od njega in zahodnjaška po kulturi.” Solženicin vidi znak ruske nacionalne “katastrofe” v “današnjem amorfnem stanju ruske narodne zavesti, v brezupju brezbržnosti do narodne sorodnosti in celo še večje apatičnosti do rojakov v strašni stiski.” Ni potrebno, da se strinjamo z njegovim mnenjem ali sprejmemo njegov jezik, vendar pa ponuja vpogled v položaj in stanje v Rusiji, ki običajno uide pozornosti opazovalcev - kot to razkriva

¹⁹ “Rossia v usloviakh strategicheskoi nestabil'nosti. (Materialy 'kruglogo stole’),” *Voprosy filosofii*, št. 9, 1995, str. 7. Ironično je, da je tudi Mojsijev čutil potrebo, da pove svoji elitni publiko, da “se malo ljudi spominja, da so bili pri osvajanju Kazana vsi regimenti ruske vojne pod tatarskim vodstvom (ibid. str.4) (Mojsijev je imel tudi zelo negativne pripombe na Zahodno Ukrajino, ki so jo po njegovem mnenju podkrepili katoliški zahodnjaki, in tako dosegli še bolj tujo “mentaliteto”, kot je bila tatarska). (Moiseyev also had a strongly negative commentary on the West Ukrainians, who he thought had been corrupted by the Catholic West and thus had acquired a “mentality” more alien than that of the Tatars.)

²⁰ Po Galini Starovoitovi (predavanje na Harvardu, 12. marca 1996) bi na vzpostavitev “islamske stranke Rusije” in njeno sodelovanje na volitvah decembra 1995, morali gledati kot na posledico čečenske krize v ruski politiki. Za etnopolitične procese med Tatari v Rusiji danes, glej Victor A. Shnirelman, *Who Gets the Past; Competition for Ancestors among Non-Russian Intellectuals in Russia* (Washington, D.C.: The Woodrow Wilson Center Press; Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996).

²¹ Henry Kissinger, *Diplomacy* (New York: Simon and Schuster, 1994), str. 176. Kissinger sklepa: “Za Sovjetsko zvezo bi bilo daleč bolje, če bi ostala v svojih mejah po 2. svetovni vojni in vzpostavila odnose s t.im. satelitskimi državami, ki bi bili podobni tistim, ki jih je imela s Finsko”. (ibid.) To nas spominja na Khazanovo reklo: “Prtrirana razširitev je past za imperije”. (After the USSR, str. 10).

njihovo presenečenje ob tem, kako glasujejo Rusi na volitvah. Toda pravo katastrofo Rusije je, kot pravi Solženicin, mogoče povzeti s temi besedami: "naše izumiranje" (Solzhenitsyn 1995, 104-105).

To, kar Solženicin imenuje narodna "katastrofa", pa profesionalni demograf V.I. Kozlov opisuje v samo rahlo manj apokaliptični obliki: "Izumiranje Rusov: zgodovinsko-demografska kriza ali katastrofa? (Kozlov 1995, 771-77; Field 1995, 1469-1478)." Kozlov pravi, da bo v primeru nadaljevanja sedanjih trendov do leta 2000 število Rusov v Ruski federaciji upadlo za 7-9 milijonov v primerjavi z letom 1989, medtem ko se bo v "bližnji soseščini" število Rusov zmanjšalo na 20 milijonov (od okrog 25 milijonov). Kozlov z zaskrbljenostjo opozarja, da je bil leta 1989 v Ruski federaciji neto prirastek prebivalstva 289.200 Rusov in 287.100 Nerusov. (Njegova zaskrbljenost je razumljiva, kajti leta 1989 je bilo v Ruski federaciji 119,9 milijona Rusov, ki so predstavljali 81,5% njenega prebivalstva). Nemogoče je reči, ali sta sedanji (marec 1996) predsednik Rusije in njegov obrambni minister razmišljala o dolgoročnih posledicah čečenske vojne v luči te statistike.²²

V oceni svojega obiska v Moskvi je bivši ameriški veleposlanik v ZSSR Jack F. Matlock zaključil, da "se zdita dve stvari gotovi, kot je to sploh lahko v družbenih zadevah: 1. Da sovjetskega sistema ni mogoče obnoviti ... 2. Da ruski imperij ne more biti ponovno sestavljen, kljub temu da ruski ljudje gojijo čustveno navezanost na slabo razumljeno preteklost ter da so občasno žrtev demagogije. Samo zdravo rusko gospodarstvo bi lahko nosilo stroške, toda gospodarstvo ne more ozdraveti, če se Rusija usmeri na imperialistično pot (Matlock 1995, 737)."

Matlock je spomnil svoje bralce, da si "Rusija ne more več privoščiti imperija, kakor koli že doseženega. Če nas je 20. stoletje česar koli že naučilo, je to, da so imperiji predrago breme." Prav tako je opazil nek vidik, ki je začuda manjkal v ruskem razmišljanju o tem, kako obnoviti imperij: pričakovani odpor s strani bivših republik. Za Rusijo je po njegovem mnenju "glavni izziv notranja narodna izgradnja ... Rusija ... se mora dolgoročno reformirati ali pa bo razpadla (Ibid, 738-39; Mendras 1995, 501-509)."

Zgodovina nas uči, da se narodi in njihovi voditelji redko naučijo njene lekcije. Nobenega zagotovila ni, da bodo pametni in prijateljski nasvet, kot ga je ponudil bivši veleposlanik, upoštevali tisti, ki oblikujejo rusko mnenje, ali tisti, ki odločajo v imenu te države.

Leta 1991 je izgledalo, da bo Rusija vodila celoten postsovjetski prostor v gospodarske reforme in demokratizacijo - tako kot je bila Rusija gonilna sila sovjetizacije. Tisti Rusi, ki niso sprejeli razpada imperija, vendar so podpirali demokracijo in tržno gospodarstvo, so imeli razloge za upanje, da bo rusko politično in kulturno vodstvo v desovjetizaciji omogočilo obnovo ruskega imperija - tokrat v liberalni ali "zahodnjaški" obliki. Vendar so bile za to, da bi se ta možnost izpolnila, nujne dobro izvedene gospodarske in politične reforme v sami Rusiji. V letu 1996 je bilo to daleč manj očitno, kot je bilo to pet let prej. Politično so bili komunisti

²² Glej Khazanov, *After the USSR*, str. 247-71, za pomembne podatke o etničnih težnjah v različnih delih bivše Sovjetske zveze zlasti v Srednji Aziji in Ruski federaciji

sposobni iztržiti največ iz okoliščin - in razporeženja - kot jih opisuje Solženicin. Komunisti so tudi najodločnejši in najbolj organizirani zagovorniki imperialne obnove. Toda njihova vizija "reintegracije" ni enaka demokratičnim in liberalnim pogledom. Današnji Rusi morajo tako kot prejšnje generacije izbirati med različnimi Rusijami in ne samo enostavno med tekmujočimi strankami in voditelji. Ali dajejo prednost ozemeljsko zmanjšani Rusiji, kot obstaja danes, in se bojujejo za izgradnjo demokracije in tržnega gospodarstva, ali Rusiji, za katero so komunisti obljubili, da ji bodo vrnili Kijev in Taškent in še več, toda na račun demokracije in svobodnega gospodarstva?

LITERATURA

- Anderson, Benedict. 1983. *Imagined Communities: Reflection on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, str. 12 in popravljena izdaja, London in New York: Verso, 1991, str. xi.
- Barber, John. 1993. "Russia: a Crisis of Post-imperial Viability," v John Dunn, ed., *Contemporary Crisis of the Nation State*, str. 39. Glej tudi John B. Dunlop, *The Rise of Russia and the Fall of the Soviet Empire*. Princeton: Princeton University Press, 1993, in "Russia: confronting a loss of empire," v Ian Bremmer in Ray Taras, eds. 1993. *Nations and Politics in the Soviet Successor States*. Cambridge and New York: Cambridge University Press, str. 43-72.
- Beissinger, R. Mark. 1995. "The Persiting Ambiguity Empire", *Post-Soviet Affairs*, let. 11, št. 2, str. 158, 160.
- Collins, Randall. 1986. *Weberian Sociological Theory*, Cambridge and New York: Cambridge University Press, str. 203.
- Emerson, Rupert. 1960. *From Empire to Nation. The Rise to Self-Assertion of Asian and African Peoples*, Boston: Beacon Press, str. 36.
- Gellner, Ernest. 1992. "Nationalism in the Vacuum," v Alexander J. Motyl, ed., *Thinking Theoretically about Soviet Nationalities, History and Comparison in the Study of the USSR*. New York: Columbia University Press, str. 247, 248.
- Graus, Graus. 1970. "Slavs and Germans," v Geoffrey Barraclough, ur., *Eastern and Western Europe in the Middle Ages*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, str. 26.
- Hobsbawm, Eric. 1994. *The Age of Extremes: A History of the World, 1914-1991* (New York: Pantheon Books), str. 492, 93.
- Hont, Istvan. 1995. "The Permanent Crisis of a Divided Makined: 'Contemporary Crisis of the Nation State' in Historical Perspective," v John Dunn, ed., *Contemporary Crisis of the Nation State?*, Oxford, UK, and Cambridge, MA, Blackwell, str. 172, cit. po Michael W. Doyle. 1986. *Empires*, Ithaca, Cornell University Press, str. 45.
- Hosking, Geoffrey. 1995. "The Freudian frontier," *The Times Literary Supplement*, 10 March, str. 27, rev. of Susan Layton, *Russian Literature and Empire: The Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994. Glej tudi Mark Bassin, "Russia between Europe and Aisa: The Ideological Construction of Geographical Space," *Slavic Review*, let. 50, št. 1 (1991), str. 1-17.
- Ionescu, Ghita. 1965. *The Break-up of the Soviet Empire in Eastern*, Baltimore, MD: Penguin, str. 7.
- Kappeler, Andreas. 1992. *Russland als Vielvoelkerreich. Entsteung, Geschicthe, Zerfall*, Muenchen: C.H.Beck, str. 24-56, 179.

- Kappeler, Andreas. *Russlands als Vielvoelkerreich*, str. 9-18, zlasti str. 15.
- Kaiser, J. Robert. 1994. *The Geography of Nationalism in Russia and the USSR*. Princeton: Princeton University Press.
- Keenan, L. Edward. 1967. "Muscovy and Kazan: Some Introductory Remarks on the Patterns of Steppe Diplomacy," *Slavic Review*, let. 26, št. 3, str. 548-58.
- Keenan, L. Edward. 1992. "On Certain Mythical Beliefs," str. 23. Glej tudi Edward L. Keenan, "Muscovite Perceptions of Other East Slavs before 1654-An Agenda for Historians," v Peter J. Potichnyj, et. al., eds., *Ukraine and Russia in Their Historical Encounter*, Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, str. 20-38.
- Keenan, L. Edward. 1994. "On Certain Mythical Beliefs and Russian Behaviors," v S. Frederick Starr, ed., *The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia*. Armonk, N.Y. and London, England: M.E. Sharpe, str. 27.
- Kennan, F. George. 1995. "Witness to the Fall," *New York Review of Books*, 16. november, str. 10. (Review of Jack F. Matlock, Jr., *Autopsy on an Empire. The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union*, New York, Random House, 1995).
- Kozlov, I.V. 1995. "Vymiraie russkikh: istoriko-demograficheski krizis ili katastrofa?" *Vestnik Rossiiskoi Akademii Nauk*, let. 65, št. 9, september, str. 771-77. Glej tudi Field, G. Mark. 1995. "The Health crisis in the Former Soviet Union: A Report from the 'Post-War' Zone", *Social Science and Medicine*, let. 41, št. 11, str. 1469-1478.
- Lieven, Dominic. 1995. "The Russian Empire and the Soviet Union as Imperial Polities," *Journal of Contemporary History*, let. 30, str. 607-36. Citat na str. 608.
- Mendras, Marie. 1995. "La Russie dans les tetes," *Commentaire*, let. 18, str. 71, str. 501-509.
- Matlock, J. Jack, Jr. 1995. *Autopsy of an Empire. The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union*, New York: Random House, str. 737.
- Minogue, Kenneth in Williams, Beryl "Ethnic Conflict in the Soviet Union: The Revenge of Particularism," v Motyl, ed., *Thinking Theoretically*, str. 241.
- Pearson, Raymond. 1995. "The making of '89: nationalism and the dissolution of communist Eastern Europe," *Nations and Nationalism*, let. 1, št. 1, 69-79, cit. na str. 75.
- Pipes, Richard. 1975. "Introduction: the Nationality Problem," v Zev Katz, Rosemarie Rogers, Frederic Harned, eds., *Handbook of Major Soviet Nationalities*, New York: The Free Press, London: Collier Macmillan, str. 2n.
- Pipes, Richard. 1993. *Russia under the Bolshevik Regime*. New York: Alfred A. Knopf, str. 494, 497.
- Solzhenitsyn, Alesandr. 1995. "The Russian Question" at the End of the Twentieth Century, prevedel Yermolai Solzhenitsyn. New York: Farrar, Straus and Giroux, str. 104-105.
- Trubetskoy, Nikolai, Sergeevich. 1991. *The Legacy of Genghis Khan and Other Essays on Russia's Identity*, ed. by Anatoly Liberman. Ann Arbor, Mich.: Michigan Slavic Publications. "The Ukrainian Problem," str. 244-67, izvorno objavljeno kot "K ukraïnskoi probleme," *Evrasiiskii vremennik*, 5, 1927, str. 165-84.
- Wandycz, S. Piotr. 1969. *Soviet-Polish Relations, 1917-1921*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, Davies, Norman. 1972. *White Eagle, Red Star: The Polish-Soviet War, 1919-1920*, London, Macdonald and Latawski, Paul ed. 1992. *The Reconstruction of Poland, 1914-1923*. London: Macmillan.
- Walicki, Andrej. 1977. "Russian Social Thought: An Introduction to the Intellectual History of Nineteenth-Century Russia," *The Russian Review*, let. 36, št. 1, January, str. 1-45.